

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ЛЦ/2

НОВИ САД, 2009

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LII/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957—1960), др Рудолф Коларић (1961—1962),
академик Павле Ивић (1963—2000), академик Александар Младеновић (2001—)

LII/2

Уредништво:

Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, др ДРАГА ЗЕЦ, др МИЛКА ИВИЋ, др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ,
др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ (главни и одговорни уредник), др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, др МАТО ПИЖУРИЦА,
др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ (секретар), др СВЕТЛАНА ТОЛСТОЈ, др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Collegium redactorum:

Dr JASMINA GRKOVIĆ-MEJŽOR, Dr DRAGA ZEC, Dr MILKA IVIĆ, Dr JOVAN JERKOVIĆ,
Dr ALEKSANDAR MLADENOVIĆ, Dr GERHARD NEVEKLOVSKI, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ,
Dr SVETLANA TOLSTOJ, Dr ZUZANA TOPOLINJSKA

Главни и одговорни уредник:
Академик АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LI/2

НОВИ САД
2009

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Наташа Драгин, <i>Синтаксичке одлике културних сјиса посвећених кнезу Стефану Шишњановићу</i>	7
Љиљана Суботић, <i>О једном српском еквиваленту античког имена Енглеске (Запис с почетка 19. века)</i>	27
Жарко Бошњакловић, <i>Из морфосинтаксе говора села Бајовца (код Пожаревца)</i>	37
Драгана Радовановић, <i>Сугласнички систем говора Ваљевске Колубаре</i>	57
Радмила Жугић, <i>Семантичко-творбена анализа пјерајива за женска лица у јабланичком говору (југозајадно од Лесковца)</i>	81
Јованка Радић, <i>Логичко-драматички јрсистуј заменичком систему (структуре ја/ти — он и он/она — оно)</i>	107
Гордана Штрбац, <i>Фразеологизми са значењем радње говорења</i>	123
Гордана Штасни, <i>Номинација фази вредности између антионимских полова</i>	135
Драгана Ратковић, <i>Чисте именичке сложенце с инфиксом -о/-е</i>	147
Tatjana Đurović, Nadežda Silaški, <i>Metafore kretanja i putovanja u savremenom srpskom govornom jeziku („bela šengen viza“)</i>	153
Sabina Halupka-Rešetar, <i>Red reči u službi izražavanja informacionog fokusa u srpskom jeziku</i>	169
Predrag Novakov, <i>Dynamic—stative Distinction in English Verbs</i>	187
Ана Марић, <i>Sémantický rozbor sloviés s predponou pri- v slovenčine a srbčine</i>	197
Annamaria Bene, <i>Интерференција српског језика и облици акузатива личних заменица</i>	203

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Тијана Танасић-Лазић, <i>Књига о лингвистици Милке Ивић</i>	217
Владислава Ружић, Драгана Мршевић-Радовић, <i>Фразеологија и национална култура</i>	221
Мато Пижурица, <i>Говор Новог Сада</i>	227
Драгана Радовановић, Жарко Бошњакловић, <i>Фонетске особине говора источне Шумадије</i>	231
Мирјана Петровић-Савић, Марина Јуришић, <i>Говор Горње Пчиње: гласови и облици</i>	239
Ивана Лазић-Коњик, Јасмина Московљевић Поповић, <i>Огледи о глаголској пошкатејоризацији</i>	241
Владислава Гордић-Петковић, <i>У англистичкој јризми: Предраг Новаков, „Англистичке шеме“</i>	244

БИБЛИОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

Милорад Радовановић, <i>Прилог библиографији фази лингвистике</i>	247
---	-----

ЛОГИЧКО-ГРАМАТИЧКИ ПРИСТУП ЗАМЕНИЧКОМ СИСТЕМУ (СТРУКТУРЕ *ЈА/ЋИ* — *ОН* И *ОН/ОНА* — *ОНО*)

ЈОВАНКА РАДИЋ

UDC 811.163.41'36

Заменичке структуре *ја/Ћи* — *он* и *он/она* — *оно* се посматрају у категоријалном јединству и у опозитним структурним односима. Елементи се превасходно посматрају као јединице које самостално означавају (које су усмерене према одређеном физичком предмету), а тек спорадично и као јединице говорног низа. Засебна пажња се посвећује тачки која повезује ове две структуре (иста категоријална припадност), и вертикали на којој су елементи ових структура диференцирани функционално или семантички. Испитује се природа сваког појединачног елемента и његово место у структурама. Указује се и на то да уобичајено ланчано представљање елемената ових структура (тип *ја*, *Ћи*, *он*) не одговара природи њихових међусобних односа. Разматра се и усвајање заменичких елемената у онтогенези — на основу чега се изводе одређени закључци о међусобној повезаности јединица читавог заменичког система и о њиховој улози у говорном развоју.

Кључне речи: заменице, заменички систем, категорије, трочлана структура, елементи, функционална структура *ја/Ћи* — *он*, семантичка структура *он/она* — *оно*, онтогенеза, сазнање.

Поред одређеног категоријалног принципа који је у основи сваке заменичке речи, заменице које изражавају одређено познавање садрже у себи и елементарне податке различите природе. Сви ти елементарни подаци (или *елементи*) су у српском језику организовани у трочлане структуре које су чврсто повезане на парадигматском плану (припадају једној категорији), а рашчлањене и повезане различитим опозитним односима на синтагматском плану.¹

1. Функционална структура *ја/Ћи* — *он*

1.0. Ова структура заузима централно место међу свим заменичким структурама. Она се у граматицама уобичајено означава термином *личне заменице*, а њени се елементи по правилу „именују” нумерички: *заменице 1, 2. и 3. лица (ја, Ћи, он)*. Будући да нумеричко именовање и није

¹ Прилог је рађен у оквиру научноистраживачког пројекта 148001, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије. Рад представља извод из једног ширег истраживања посвећеног заменичком систему. Нешто целовитији, али и уопштенији приступ јединицама овог система садржан је у Радић 2009².

именовање у правом смислу речи, оно само собом говори да граматичка мисао није нашла одговор на питања која се тичу суштинске природе ових заменица — као што није нашла ни одговор на питања која се тичу природе заменица уопште (о томе в. Бенвенист 1975: 192—197, Пипер 1983: 13—42, Клајн 1985, Ивић 2000, Милер 2005).

У лингвистици су у више наврата преиспитивана уобичајена тумачења личних заменица (в. нпр. Бенвенист 1975: 167—197).² Трагање за природом ових заменица најчешће је подразумевало повезано посматрање личних заменица и *глаголског лица*. Природа „трећег лица” је доста темељно образложена у текстовима Е. Бенвениста. Његово схватање да је „треће лице” у ствари „не-лице” у основи је сагласно са учењем о глаголима изнетим у граматици Пор-Ројала. Глагол се тамо дефинише као реч која „значи тврдњу, с знаком лица, броја и времена” (221). Доста је уверљиво образложено схватање да се тврдња као „облик мисли” преноси глаголом,³ а да се она у чистом виду испољава у 3. лицу глагола *est* — „је(сте)” (треће лице презента глагола *esse*), док сви други облици подразумевају „додавање” тврдњи субјекта реченице (*sum* поред тврдње садржи и *ego*, тј. *homo*), броја и времена.⁴

Необележеност трећег глаголског лица (в. 1.4.2) може бити доказ да је то тврдња која се тиче сваког предмета говора (*Ово 'дрво' се љуља, Она 'девојчица' се љуља, Он 'дечак' се љуља, Нешто се љуља*), али не и доказ да су заменице тзв. трећег лица (*он/она — оно*) „не-лице” (Бенвенист 1975: 196—197). Оне јесу неутралне на лице-улогу, али нису „не-лице” — јер и оне припадају категорији 'људско'. Оне се за „не-лице” ('не-људско') везују само у говору као граматички организованом низу, где све заменице попримају битно другачију, „говорну” или граматичку природу.

1.1. Њима је као и свим осталим заменицама (изузетак су лично *ја* и *ми*) својствено да у говору, тј. у вези са другим језичким јединицама, задобијају вредности и улоге различите од оних које имају као јединице које самостално означавају (*он — она*), показују (*ово, овакав, оволики, овде...*), питају (*ко?, шта?, који?...*) и сл. Јер, кад су у говору, заменице организују говорни низ и усмерене су углавном на јединице говора (исп.

² Искрпне информације о различитим приступима заменицама у лингвистици доноси Клајн 1985.

³ Граматичари Пор-Ројала су поделили речи приступали са уверењем да је „познавање онога што се догађа у нашем духу нужно за разумијевање темеља Граматике” (81). Полазећи од тога, они су све речи поделили у две групе: једне изражавају „предмете наших мисли” (именице, придеви, заменице, предлози, члан), а друге „облике и начине мисли” (глаголи, узвици, везници). Образлагало се да заменица *quis, quae, quid* „заузима мјесто именице”, а да се „покрет наше душе која жели нешто знати” изражава уз „додано” јој „значање” рече, тј. „везника” *non — 'не'* (Пор-Ројал: 311).

⁴ Занимљиво је да из овог учења граматичари Пор-Ројала нису извукли никакав закључак о природи заменица. Остали су при тумачењу заменица као речи које стоје *уместо имена* (лат. *pronomen*): људи су увидели да „није људно именовати себе сама и тада су увели замјеницу за прво лице да би је поставили намјесто имена онога који говори: *Ego, moi, je*” (143), а потом су, из сличних разлога, увели и заменице за „друго” и „треће лице”: *tu, toi, vous*, односно *ille, illa, illud; il, elle, lui*, итд. (Пор-Ројал: 143—145).

термине *антицеден̄и*, *посцеден̄и*; *еџофора*, *ендофора*; *анафора*, *кашафора*, в. Клајн 1985: 40—54), а не на ванговорне ентитете. А по природи ствари, говорне јединице морају бити неутралне на разлику 'људско' („лице“) — 'не-људско' („не-лице“).

Имајући на уму чињеницу да заменице у говору преузимају улогу организације говорног низа,⁵ централну заменичку структуру ћемо посматрати изван говорног низа, док ћемо функције њених елемената у говору (у реченици), укључујући и удео лица у глаголу, разматрати само као „доказни материјал“.

1.2. Центар заменичког система, али и носећи стуб језика и говора, представља опозитно уређена трочлана структура из категорије 'људско' — *ја/џи* — *он*.⁶ Према међусобним односима елемената и према улози коју ова структура има у говору, она би се најпрецизније могла именовати као функционална, или, ако се има у виду чињеница да њени главни елементи (тзв. 1. и 3. лице) имају и „значење“ (в. даље), као функцио-нално-семантичка структура. У тој се структури на једној страни издваја централно самознано *ЈА*, а на другој су сви остали елементи неједнаке природе. Ти су елементи или у опозицији са *ЈА* (*ја* — *џи*, *ја* (*/џи*) — *он*, *ја* — *ми*), или су организовани као бинарни опозити независни од *ја*: *ми* — *ви*, *ми* (*ви*) — *они*, *џи* — *ви*.⁷

1.2.1. Још је Хумболт (1988: 66) објашњавао да се *ја* и *он* („не-ја“) разликују по томе што *ја* почива на унутрашњем, а *он* на „спољашњем опажању“, док „у *џи* лежи спонтаност избора“ (Исто). Он је објашњавао и да се *он* и *џи* разликују по томе што је *он* „у сфери свих бића“, док је *џи* у „сфери делања“, оног које „посредством утицаја“ повезује једно *ја* и једно *џи*. Важно је имати у виду да Хумболтово „он“ има смисао јединице за коју у појединим језицима „њен појам час не постоји у чистом виду, а час не постоји у свим случајевима деклинације“ (Исто).

1.2.2. И А. Белић је експлицитно истицао да је „прво или друго лице обележено као функција“, а да је треће лице „каква демонстративна заменица у анафорској употреби“ (Белић 1959: 556). Он наглашава да се та разлика препознаје и у „томе што 1-^{во} и 2-^{го} лице немају рода“, док треће лице „у језицима који знају за граматички род“ има сва три рода, те да се у падежима тога лица у „српскохрватском или руском језику“

⁵ Претпостављамо да ту улогу заменица није потребно образлагати: лице (тј. функција) као заменички елемент обележава реченицу као најмању говорну јединицу, заменице су најчешће обележје зависних веза и односа међу реченицама (имају улогу *везника*), и сл.

⁶ Категорија 'људско' се на парадигматском плану изражава заменицом *ко*, према којој стоји опозит *џи* 'не-људско'. Опозиција *ко* — *џи* се различито интерпретира у грамаатографији. Према граматицима српског језика, заменице *ко*, *неко*... се „односе на лица [ист. Ј. Р.]“, а *џи*, *неџи*... „на ствари“ (Стевановић 1975: 273, Станојчић/Поповић 2008: 98). На другој страни, граматике руског језика однос заменица *кто* — *что* везују за разлику *живо* — *неживо* (*одушевлено* — *неодушевлено*, ГРЈ: 537; о томе в. у Радић 2009²). Поред језичке реалности, овим се тумачењима супротставља и то што је опозиција „живо“ — „неживо“ изразито семантичка. Наша истраживања улоге метафоре у онтогенизи показују да се ова опозиција усваја етапно (в. Радић 2009¹: 356).

⁷ О различитим погледима на односе између елемената ове структуре в. Клајн 2000: 88—105.

чува анафорска прасл. заменица **i*, **ja*, **je* (Исто: 557). Он, међутим, ту „демонстративну заменицу” не идентификује као посебну функцију — ону која је неутрална на функције које обележавају заменице *ja* и *џи*, функцију која није у „низу”, већ у опозицији са функцијама првог и другог лица.

1.3. Самознано *JA* се у онтогенези усваја као израз елементарне самосвести (в. 3), а *џи* и *он* стоје према њему као два функционална елемента који се битно разликују у односу на *ja*, али и међусобно.

Један елемент је садржан у *JA* и произилази из актуелне релације у говорном чину: *ja* — *џи* 'објекат дативског типа' (кажем *џи*). Већина српских народних говора за саговорно лице познаје само једну форму (*џи*), којој се касније, у складу са правилима формализованих друштвених односа, придружило и *ви* 'ти'. Издвојеност другог лица, и његов објекатски тип односа према *JA*, најјасније се препознаје у императиву, глаголском облику коме је само та форма позната (*дођи*, *дођиџе*; *реци*, *рециџе*). *Ти* је у тим структурама само формални субјекат — суштински је објекат којим „управља” говорно лице (исп. *Ти бежи* — уобичајен начин употребе императива код деце млађег узраста).

1.3.1. То да *џи* фактички не постоји изван *ja* (в. 1.5.4), а да се у односу према *ja* не разликује од *он*, показује се и у једнакости 2. и 3. лица аориста, односно имперфекта. Као глаголска времена која по правилу подразумевају лично искуство — она подразумевају само једну опозицију *ja* — „друго”, без формалног обележавања разлике између тврдње која се везује за *џи* и за *он* (в. 1.5.2). Стога, наспрам доживљаја који се тиче мог бића (*џадох*, *мишљах*) стоји један увек исти доживљај који се тиче свега оног што је у свету изван мене. Друго и треће лице аориста је у свему потпуно исто — *Паде* ('он паде'), *Паде* ('ти паде'), — док се та форма имперфекта (*имађаше* 'он / ти имађаше') на друго лице односи само у упитним исказима којима говорно лице проверава ваљаност сопственог памћења: *Имађаше ли џи још једног сина?* (в. Стевановић 1975: 659, 671; исп. у јагодинском крају *Како џи имәде?* 'како се зовеш'). Јасно је да се такви искази тичу колико саговорника, толико и самог говорног лица. Можда се са овим појавама може повезати Хумболтово (1988: 66) тумачење да „у самом *он* лежи, осим тога *не-ja* и једно *не-џи*, и оно није супротстављено само једном од њих него обома.”

1.4. Тзв. треће лице је функционални елемент из области предмета говора и стога је неутрално на улоге (односе) учесника у комуникацији (*ja/џи* 'улоге у разговору' — *он* 'лице као предмет говора'). Ако знамо да је *џи* садржано у *JA* — показује се да основну опозицију у овој фино уређеној трочлавној структури чини *JA* — *он*. Заменица *JA* је централна, свему надређена вредност на парадигматској равни, док је на синтагматској равни, тј. у говору као граматички организованом низу, личном *ja* надређено лично-предметно *ОН* — јер сам говор за централну тачку има предмет говора. Будући да је говор најчешће усмерен према оном што је изван самих говорних лица (говорник и са-

говорник) — предмет говора је у самом говорном чину важнији од улоге говорног лица.

Посматрано из тог, синтагматског угла јасно је да предметно лице (*он, она, оно*) мора бити централна вредност у тој структури: *ја/џи* — *ОН*. Важно је имати у виду и то да улога трећег лица није непосредно повезана са критеријем ситуативног „присуства” (в. Стевановић 1975: 175), већ са односима који су увек у власти говорног лица — зависни од начина његове усмерености према одређеном „не-ја”.

1.4.1. Примат тзв. „трећег” лица се, поред осталог, недвосмислено показује у онтогенези: док се не дође до елементарне самосвести (док се у неком виду не усвоји заменица ЈА), субјекат (дете) о себи говори као о сваком другом предмету — *Неће!* ’ја/он/ово неће’, *Оће.* ’ја/он/ово хоће’). Чињеница да „треће лице” с почетка прати само општепредметно *ово* (в. 3) указује на то да повезивање 3. глаголског лица само са заменицама из категорије ’људско’ (*он, она, оно*) нема ослонац у законима који владају говором (исп. Пор-Ројал: *О глаголима* — 207—231). То повезивање мора бити ствар граматичарских интерпретација, односно последица утицаја антропоцентричне и егоцентричне свести у приступу граматичким чињеницама. Дакле, опште *неће* је исказ који у онтогенези претходи разложеним исказима *нећу* ’нећу ја’, *нећеш* ’нећеш џи’ и *неће* ’неће он’ (в. 3).

1.4.2. У начинима на који се у граматици обележавају глаголска лица јасно се препознаје и филогенетски примат „трећег лица”: треће лице презента и аориста, глаголских облика чија се примарна употреба тиче дешавања актуелних у говорној ситуацији, у српском језику је увек необележено (*радим, радиш* — *ради, љадох* — *љаде*). Како показује Е. Бенвенист (1975: 170), треће лице је формално необележено и у свим другим језицима у којима постоји као посебна граматичка вредност. Рекло би се, стога, да „једнолика класификација глагола у три паралелна лица не одговара” ниједном језику, а не само онима у којима треће лице има или „врло много различитих ознака”, или је подвргнуто „ознакама именичких класа” (Исто: 171—172). Насупрот „несталном” или необележеном 3. лицу, у свим типовима граматичких система „личне ознаке за прва два лица имају сталне и правилне облике” (Исто). Слично граматичарима Пор-Ројала, и Бенвенист закључује да је „треће лице, услед саме своје структуре, безличан глаголски облик” (Исто: 171).

*

1.5. Стога, ако се глаголско лице дефинише као „обличко обележавање учесника у говорној комуникацији” (Станојчић-Поповић 2008: 110), при чему се *ја* и *џи* дефинишу као „лица која учествују у говору”, а „*он, она, оно* — *они, оне, она*” као „лица која не учествују у говору” (Исто: 97), онда је треће лице са те, функционалне стране посматрано заиста *не-лице*.

Показује се, међутим, да стабилност структуре *ја/џи* — *он* не почива само на функцији, тј. на оном што се уобичајено означава као „гра-

матичка категорија лица”, већ на четворострукој повезаности њених елемената.

1.5.1. Све елементе ове структуре повезује припадност истој категорији, категорији ’људско’ (*ко*), те би било исправно да термин *лице* подразумева само њихову категоријалну припадност, а не и функцију — да термин *лично заменице* значи ’заменице које означавају лица, тј. бића из категорије *људско*’. Само би из тог, категоријалног угла посматрања, овим заменицама одговарао линеарни низ представљања: *ја, њи, он*.

1.5.2. Са индивидуалног психолошког становишта, које би се, ако идемо за Ч. Морисом (1975: 44–52),⁸ могло назвати *прагматичким* — елементи ове структуре се диференцирају по основи самознате разлике *ја* — ’други’. По том се критерију говорно (самосвесно и самознано) *ЈА* појављује као елеменат структуре неутралан на опозицију *њи* ’лице коме говорим’ — *он* ’лице о коме говорим’. Ако елементима категорије ’људско’ приступимо из овога угла, указују се структурни односи *ЈА — он/њи*, где је *ја* истовремено и централна и неутрална вредност. Тај однос елемената — где је централна вредност истовремено и неутрална на разлику на којој почива бинарна опозиција, појављује се још само међу елементима категорије *кад* ’време’ (*сад — онда/њада*, в. 1.3.1).

1.5.3. Елементи ове структуре су са треће стране повезани функционално и издиференцирани укрштеним опозитним односима: *ја/њи* ’учесници у разговору’ (*ја* ’говорни субјекат’ — *њи* ’лице коме говорим’) — *он* ’предмет говора’. Дакле, посматрано из овог, функционалног угла *ја/њи — он* су функционални елементи који обележавају (1) говорне улоге (*ја/ми — њи/ви*) и (2) предмет говора (*он...*). То говори и да је предметно лице (тзв. треће лице) само ту „средњи” члан (в. 3.9) структуре *ја/њи — он*, члан неутралан на променљиве улоге лица која учествују у разговору, тј. неутралан на „лице-улогу”.

1.5.4. Међусобна повезаност ових елемената се огледа и у истом, на самознаној основи заснованом начину означавања: оно што је самознано, тј. оно што је самознање (*ја*) или је утемељено на полу као најбитнијем самознаном својству сопственог бића (*она — он* или *он — она*, в. 2.2), то се не означава на показни начин, попут очевидног *ово/оно — њо*. Могуће је да је управо овакав (необележен) начин означавања, својствен само овим заменицама, створио привид да се тзв. треће глаголско лице тиче само личног *он*: да *њрчи* увек подразумева *он, она, оно*, а не и *ово, оно, њо*; *овај, онај, њај*, али и *све, неко, нењто, свако* и сл.

Елементи *ја — ми* с једне, и *он, она, оно — они, оне, она* са друге стране, означавају на начин који је врло сличан начину на који означава именица: *ЈА — он* је у основи исто што и *ЈА — Пењар, дечак*; као што и *ЈА — ми* подразумева однос сличан односу *човек — људи, дење — деца*,

⁸ И осталим угловима посматрања односа међу јединицама ове заменичке структуре могли би одговарати термини из Морисове верзије теорије о знацима: функционалном углу посматрања (1.5.3) одговара његов појам *синтакњика* (Исто: 28–36), а референцијално-семантичком (1.5.4) појам *семанњика* (Исто: 36–54). Његовим дистинкцијама није покривен само први, категоријални (или „парадигматски”) угао посматрања елемената ове структуре.

место — места, број — бројеви, реч — речи, док она — оне подразумева однос једнак односу *жена — жене, сестра — сестре, клупа — клупе*.

Из овога произилази да су само *џи* и *ви* елементи који не означавају на овакав начин, јер у себи немају никакву унапред задату вредност. Ти елементи, у ствари, и не означавају, већ само о с л о в љ а в а ју: *џи — Пејре, дечаче; ви — људи, жене, мајџори*. Док *ја* и *он* значе и као издвојене и непримењене јединице (*ЈА* у свакој индивидуалној свести има вредност *џојма о себи*, а *ОН* значи 'лице м. пола'), — *џи* ван везе са одређеним лицем-предметом (и ван говорног низа) не значи, па као непримењена јединица (јединица свести) и не постоји.

Дакле, заменици *џи* је својствена посебна врста неутралности у односу на *ја* и *он*, што говори да би се из овог најскривенијег, референцијално-семантичког угла посматрања ове заменице морале представљати као структура *ја/он — џи*.

2. Семантичка структура *он/она — оно*

2.1. Категорији 'људско' (*ко*) припада и структура предметног *он/она — оно*, са елементима чија одређена референција почива на најопштијој разлици која се тиче природе људског бића. На вишој равни се подразумева критериј „биолошко време” (в. Ивић 2008), тј. најопштија семантичка разлика (опозиција) између зрелог (одраслог) и незрелог (младог) људског бића: *он/она* 'одрасло (м. / ж.) лице', *они* 'људи (мушкарци, жене и деца), мушкарци' / *оне* 'жене' — *оно* 'дете', *она* 'деца'.⁹ По критерију пола се на другој равни семантизује самознана разлика између два равноправна опозитна члана: *он* 'мушко људ. биће' и *она* 'женско људ. биће'.

Јасно је, дакле, да се полна разлика узима као битно диференцијално обележје одраслог лица, док је елемент *оно* 'дете, полно и у сваком другом погледу незрело људско биће' ознака неутрална на податак о полу. Та неутралност је могла бити мотивисана (1) аналошки — почетна инактивност и ирационалност детета могла се повезати са предметима из области 'не-људско' (исп. показно *оно*); али истовремено и (2) прагматички — могло се полазити од знања да дететов пол не утиче на однос заједнице према њему, тј. не утиче на то какву му пажњу и бригу заједница мора поклонити, и коју корист од њега може имати.

2.2. Ово је уједно и једина „предметна” заменичка структура у којој се сви елементи тичу природе онога што се означава, и једина структура која нема универзалну централну вредност према којој се управљају сви остали елементи. *Он* и *она* су два равноправна елемента, а примат једног или другог зависи од индивидуалне свести, тј. од пола говорног субјекта:

⁹ Вероватно је да елементарни категоријални податак 'људско' условљава појаву да *оно* стоји као једина неутрумска именичка реч у српском језику којој није својствена једнакост Н — А (Н *оно*, А *њега, га*).

самознано женско *она* 'као *ја* (жена)' као своју семантичку опозицију има мушко *он*, а самознано мушко *он* 'као *ја* (мушкарац)' — женско *она*.

Стога би нелогично било претпоставити да устаљени редослед ових елемената (*он*, *она*) и доминација м. рода у граматичким структурама сведоче о оновременој (или и ововременој) доминацији мушкараца у друштву. Логичнији је закључак да ови односи показују да је у оновременим људским заједницама језик управо стварала и развијала женска свест. Независно од тога да ли је у тим заједницама владао матријархат или патријархат, жене су морале бити те које одгајају децу, говоре, чувају и развијају језик,¹⁰ а мушкарци они који бораве негде ван, и који су, као најчешће неприсутни, могли бити само предмет разговора — бити лично-предметно *он*.¹¹ На посебну улогу жене у филогенетском и онтогенетском развоју указује, поред осталог, и термин *мајтерњи језик*, али и много шта у самим граматичким структурама.

2.3. У структури српског језика у очи падају „женски” завршеци у падежима заменица које означавају говорно лице и саговорника (*ја* и *џи*), тј. изразита подударност тих завршетака и падежних наставака у обе деклинационе врсте именица женског рода. Та је повезаност код једног дела именица била уочљива и у стсл. језику (тзв. мека промена именица на *-а*), а језичке промене су учиниле да у савременом српском језику падежни наставци именица ж.р. на *-а* постану скоро свугде једнаки са завршецима падежа заменице *ја*: Н *ја* — *душа*, Г *мене* — *душе*, Д-Л *мени* — *души*, И *мном* — *дуцом*.

Уочљива је и повезаност завршетака заменице *џи* и именица IV деклинационе врсте (именице ж. рода на консонант), где посебно место имају именице *кћи* и *маји*: Н *џи* — *кћи* (стсл. *дџиџи*). Упоредноисторијски налази говоре да су се наставци зависних падежа именица IV врсте најпре могли развити према падежима заменице *себе*. Наиме, они говоре да је завршно *е* у генитиву те заменице „прасл. иновација”, те да је генитив и датив у „ие., балто слав., свеслав. и праслав.” био исти — *sebē* (Скок: *sebi*), односно, да је та корелативна заменица без номинативне форме (в. Радић 2009²) познавала само два лика: један за инструментал (са превојем *е/о*) и један за све остале падеже. То би говорило да се у парадигми именице *кћи* укрстио утицај заменице *џи* (номинативна форма) и заменице *себи* (облици зависних падежа): Н-А — *кћи/кћер*, Г-Д-И-Л — *кћери*.

2.4. Овај угао посматрања језичких појава говори да су неутемељена, те на изразито површној логици заснована ововремена феминистич-

¹⁰ Дијалектолозима је добро позната улога жене у очувању изворних језичких идиома, друштвене традиције и обичаја. На улози жене увелико почива и опстанак језика у биллингвним срединама, неретко угроженог пред утицајима језичке мајоризације.

¹¹ То *ОН* је у говору српских жена-супруга било укорењено као уобичајена, неретко и једина језичка јединица која је репрезентовала мушкараца-супруга: „Њега [оног за кога је удата] она [супруга] не зове ни именом нити како другојаче, него само *он*. Старије жене држе да је ружно ако данас која жена зовне свога мужа по имену, а оне су остариле, не зовнувши мужа именом” (Милићевић 1894: 219).

ка схватања да је доминација мушког рода у граматици српског језика на неки начин повезана са доминацијом мушкараца у друштву. Феминистички оријентисани лингвисти превиђају да се, слично заменичким структурама (в. 1.5, 2.1, 3.9), и у свим другим опозитним структурама један елемент намеће као обележен, а други као необележен и неутралан (једнина, м.р. у називима лица и множинским именским јединицама, неутрум и 3. лице јд. у имперсоналним конструкцијама, итд.), — и да управо ти необележени и неутрални елементи омогућавају да говор „тече” и да се језик лако усваја (в. 3.9). Овај угао посматрања указује и на то да би такви модернички захвати, ако би се шире укоренили, могли поколебати стабилну логику граматичког устројства српског језика, што би се негативно одразило на мисао његових будућих изворних говорника.

3. Редослед заменичких елемената у онтогенези

3.0. Примат тзв. „трећег” лица и односи између елемената заменичке структуре *ја/џи* — *он*, али и односи између скоро свих заменичких структура и елемената, посебно се јасно показују у онтогенези. Онтогенеза указује на то да заменички елементи одражавају, одржавају и изражавају све категорије мишљења, те да они истовремено усмеравају развојне линије мишљења и говора. Скицу тог процеса на самим почетцима говорне развојне фазе једног детета (16—21. месец) илустроваћемо исечцима из говорних ситуација. Неке од тих говорних ситуација сам лично пратила, а са неким ме је упознавала мама мале Зоране, девојчице која за себе каже *До*.¹² Показује се да је мала До за 5—6 месеци превалила сложен пут од прве заменичке речи до првог везаног говорног *ја*.

3.1. Прву дечију заменицу чини општепредметно *ово*, којем претходе неизрециво показно *овде* и предметно (или треће) лице у глаголу (*неће*). Чињеница да заменица *ово* подразумева не само предметност већ и извесно место, указује на то да на плану сазнања (или на категоријалном плану) општепредметном *ово* мора претходити знано, али неизрециво ’где’, односно ’овде’.¹³ На то указује и родитељска интуиција која се у српском народу испољава кроз говорну игру у којој се на крају предговорне фазе деци постављају питања типа *Где њамејна љава*, *Где зека њије воду*, или сл. Вероватно је да управо таква питања усмеравају дете да разазнаје и издваја делове сопственог тела, тј. „места” на соп-

¹² Зорана је кћи Јелене и Маринка Вукадиновића, рођена 3. 01. 2008. године у Фочи (Република Српска). Подаци који следе односе се на период од почетка говорне фазе (април 2009) до завршетка рада на овом прилогу (септембар 2009). Дијалогске исечке сам бележила 12—14. IX 2009.

¹³ Овоме су супротстављени необразложени психолошки наводи да „образовање категорије објекта” претходи категорији простора (Пијаже 1982: 13). Чињеница је, међутим, да свако налажење „објекта”, па и „издвајање објекта”, подразумева „*џи*” као начин да се до њега дође, и одређено *место* на коме се налази.

ственом телу, и тако усавршава путеве који ће му омогућити приступ жељеном објекту — да на основу сопственог бића и самоосећања развије способност да издваја „предмете” (тј. „синкрете”, в. фус. 19) лоциране у његовом окружењу. Кад покаже на своју главу пипањем, односно на свој длан убрзаним додирима врховима прстију (кажипрстом!), дете је највероватније разумело само оно *где* — и показним гестом дало одговор *'овде'*. На ово указује и чињеница да се питање никад не формулише са *где је глава* или сл. — што би било питање које је усмерено на објекат, већ увек са *Где ђамейна глава* — што је питање које је усмерено на *где*, и које дете вероватно прихвата као подстицај да покаже *'на ком месту'*, тј. *'на ком је месџу глава паметна'* (као у *Где 'на ком месџу' зека ђије воду*).

3.2. Изгледа да општепредметно *ово* *'ово овде* — ово што видим, волим, хоћу' за извесно време представља реч коју на унутрашњем плану прати „синкретичка представа” у којој су место и предметност сједињени (в. фус. 19). Издвојено месно *овде* се код мале До појавило на исказном плану нешто касније, али као прва заменица која је уследила после *ово*. (Први пут је изговорено на отвореном простору у лику *одо*, уз показни гест. Тај лик је потом претворен у *овдо*, а касније у *оде* — увек уз показни гест.) Вероватно је да тек то раздвојено означававање места и предмета значи да је дете почело суштински издвајати „предмете”, да су *синкреџи* замењени неком врстом *комџлекса* (в. Виготски 1996: 106—114).

3.2.1. Чињеница да тзв. 3. лице у глаголу за дужи период прати само заменица *ово* мора бити доказ да та глаголска форма није примарно лична (примарно се не тиче *лица*), већ је општепредметна. Све указује на то да се из заменичког *ово* (и глаголског *неће*) најпре издваја везано самоговорно *ја*, потом везано саговорно *џи*, а тек на крају и лично-предметно *он (/она)*.¹⁴ Показује се да свим заменичким елементима који се појављују на самим почецима говорног развитка претходе на изражајном плану, а свакако и на менталном, заменички елементи из других, а не из исте структуре. Ко што неизрециво *овде* не припада структури у којој је општепредметно *ово* (*ово/оно* — *џо*), тако ни елементи који претходе заменици *ја*, и који омогућавају њену појаву, нису елементи структуре *ја/џи* — *он*.

3.3. На путу од општепредметног *ово* до првог везаног персоналног *ја* посебну улогу имају и одговарајући облици малобројних именичких и глаголских речи. Занимљива је појава да је у говору мале До присвојном *моје* и *мени* претходио именички облик који одговара форми генитива именица ж.р., што је функционална јединица којом је До истовремено изражавала односе који се у граматички означавају као *'адлативност, циљ*

¹⁴ Уочено је да у старијим индоевропским језицима (старогрчки и латински), и многом савременим неиндоевропским језицима (нпр. турски и монголски), „уместо личних заменица трећег лица постоје само показне” заменице (J. Lyons, *Semantics II*, према Клајн 1985: 102). Слично је било и у старом словенском језику, где је *он* „значило и показну заменицу и заменицу за треће лице” (Белић 1962: 223).

и посесивност'. Наиме, месец-два пре него је изговорила прво *мђје*, она је уместо ранијих глобалних речи типа *мама*, *Мае* / *Мае* (Ма̀ре, хип.), *дђда*, *Ана*, *Мђма*, *До* почела да користи облике *ма̄мѐ* 'хоћу да ме узме мама, хоћу да будем са мамом', *Ма̄јѐ*, *дђдѐ*, *Анѐ*, *Мђмѐ* 'иде деди — иде да има деду' и *Дђјѐ* 'Зоранино, тј. моје — у ситуацијама када држи или тражи нешто што јој припада или јој се допада'. Ова појава мора бити одраз развојне фазе која следи након фазе зване „издвајање објекта” (са којом је повезано показно *ово*), а коју Ж. Пијаже (1982: 15—16) објашњава као „избор објекта”, или „афективни избор објекта” и на менталном плану смешта у предговорни развојни период.

3.4. Сасвим је логична и сасвим очекивана појава да након ових облика уследи присвојно *моје*, које је функционалносинтаксички диференцирано од облика *Дђјѐ*:

— *Дђћ* 'сок' (стоји у чаши на столу).

— *Мђје!* 'мој сок'

— *Да̄ј Дђјѐ! Да̄ј До!* 'дај мени'

Напоредо са овим, појављује се и заменичко *мени* (други функционални еквивалент разложеног именичког *Дђјѐ*) које у исказима дететових жеља и потреба упућених саговорнику прати предметно, тј. треће лице глагола *доћи*:

До̄бѐ! Мѐни до̄бѐ! — уз посесивни гест, тј. учестали додир груди повијеним прстима десне руке.

3.5. Немало за тим појавило се и везано лично *ја*. Њему је непосредно претходила појава 'ти' интегрисаног у императив (исп. *Да̄ј Дђјѐ! Да̄ј До!*) и самознаног 'ја' интегрисаног у потврдне и одричне облике глагола *хђеђи*, што се јасно показује у говорној ситуацији:

Мама: *Затвори врата.*

До: *Нећу.*

Мама: *Затвори!*

До: *Нећу.*

Мама: *Наљуђиће се мама.*

До: *Неће.*

Мама: *Наљуђићу се стварно!*

До: *Оћу* (затвара врата).¹⁵

Свега 4—5 дана после ових ситуација, у њеном се говору појавило и формално обележено, али везано *ја* — и то најпре у „реченици”:

Ја ћу! — у ситуацији када покушава да сама себи обује ципеле.

¹⁵ Наведени примери показују да дете на самом почетку говорног развитка усвоји комплетан акценатски систем свога матерњег говора. Показује се и да читав акценатски систем носи само један глагол (*хђеђи*), те да усвајање елемената тога система има сасвим логичан след: изгледа да се прво учвршћују силазни (стари) акценти карактеристични за треће лице јд. овог глагола (*дђе*, *неће*, исп. и *мама*, *ђђђђа*, *дђда*, *баба*), па онда узлазни акценти (*нећу*, *оћу*) и поста акценатска дужина (*ма̄мѐ*). (Показно *ово* је у једном периоду варирано између *дђѐ* и *дђѐ*). Подсећамо да мала До расте у ијекавској средини, али је њен изговор у овој фази „екавски” (исп. *лђђо*, *деда*).

Вероватно је да ће то, и њему слична „везана *ja*” задуго остати једини вид употребе те заменице.

3.6. Иза тога се и претходна конструкција са дативом посесивног циља (*Мѣни дѡбѣ!*), која је била праћена показним гестом, — претворила у чист вербални израз:

Дѡби!

Почело се, дакле, устаљивати друго лице интегрисано у форму императива, што је увек израз дететових посесивних тежњи, тј. жеље да поседује оно 'што је лепо, што воли'.¹⁶ Исти смисао има и нешто раније потврђен глагол *Дај!* — који у овој фази обједињује и 'дај' и 'узми': мала До га изговара и кад тражи и кад даје.¹⁷

3.7. Све ово показује да елементарне заменичке структуре чине један целовит систем у оквиру кога ниједна структура није суштински независна од друге. На основу онога што се показало у говору мале До могао би се скицирати сасвим логичан след заменичких елемената у онтогенези. Логика тих односа би могла указати и на редослед заменичких, али и свих других граматичких елемената у филогенези. За разлику од онтогенезе, у којој на почецима говорног развитка стоји неизрециво показно *овде*, за филогенезу се као примарни елеменат мора претпоставити неизрециво самознано *ja*, јер је логично претпоставити да је језик морало развијати одрасло, самосвесно и активно људско биће, а не дете.

3.8. Изгледа да су неизрециви, тј. гестовно-показни и граматикализовани (интегрисани) заменички еквиваленти (глаголско лице и падеж) показатељи развитка одређене мисаоне категорије (или одређене менталне операције), односно развојне спремности да се нека елементарна јединица усвоји. Неизрециво показно *овде* и предметно глаголско лице (3.л. јд.) су најавили предметно *ово* (општепредметна категорија, неутрална на разлике које изражавају предметне категорије *ко* 'људско' / *шѣа* 'не-људско' — *који* 'предметно-појмовна категорија, неутрална на разлику *људско* — *не-људско*'),¹⁸ док је падеж најавио посесивно *моје* (први елеменат из категорије посесивности).

¹⁶ У то су време у њеном говору убедљиво најфреквентније речи придеви „(л)епо” и „ни(ј)е (л)епо” и глагол „(в)оли”. О месту ових речи у онтогенези, и о могућој улози заменице у подстицању метонимијских механизма у говору в. Радић 2009¹: 358, 350.

¹⁷ Вероватно је да се овиме да објаснити и честа појава да се у српском језику (у говору одраслих) неком ко се устеже да узме оно што му се нуди каже: *Ма дај, узми!*, а наредо са тим и *Дај, молим ње!*, *Ма дај, бежи!*, *Ма дај, шѣа кажеш?*, или сл. Можда се конструкције типа *дај узми* могу разумети као траг начина на који се речи примењују у најранијем детињству.

¹⁸ Неутралност заменице *ово* на све разлике међу предметима говора, укључујући и разлику између оног што је опoјмљено и неопoјмљено, унеколико оповргава уверења да се смисао свих дечијих речи битно разликује од смисла који оне имају у говору одраслих особа (Виготски 1996: 230—230). Кажемо *унеколико*, јер и њој тек предстоји уклапање у целовиту структуру (*ово/оно* — *шо*), мада је неспорно и да ће елеменат *ово* трајно остати резервисан за оно што је *овде* и *сад*. Овој структури више пажње посвећујемо у раду „*Који, неки... овај...* — придевске или именичке заменице” (Српски језик XV, у штампи).

Насупрот овом, појава самих елементарних јединица (заменица), које су, са изузетком заменице *ово*, у почетку увек везане и зависне (исп. *овде, моје, мени, ја — ја ћу*), представља одраз вербалног развоја, тј. одраз и израз постигнућа која произилазе из динамичне интеракције *дете — чланови породице*. Ако у заграде ставимо претпостављено неизрециво *овде* и незаменичке граматичке облике који су се одређеним редом појављивали у говору мале До, а заменичке елементе обележимо верзалом, добићемо скицу која у великој мери одговара психолошким налазима о редоследу менталних операција у онтогенези:

(показни гест 'место, овде') → („неће” 'интегрисана предметност')¹⁹
 → ОВО → ОДО 'овде' →
 („маме” „Доје” 'посесивност')²⁰ → МОЈЕ → МЕНИ →
 („нећу”, „оћу” 'интегрисано говорно ја') → везано говорно ЈА (*ја ћу*) →
 („дај” 'интегрисано саговорно *џи*') → ...²¹

3.9. Логика коју показује овај след елемената указује на то да ће се у следећој фази појавити везано вербализовано *џи* (коме ће вероватно претходити *џвоје* и *џебе*), док ће вербализовано *он* и *она* доћи знатно касније. Заменица *она* ће се у говору мале До појавити вероватно тек онда када почне причати о прошлим догађајима, тј. када почне употребљавати перфекат.

Све ове улоге заменица у онтогенези, и све њихове улоге у говору су се морале развити из примарних функција које су заменице имале (и имају) као самосталне и невезане ситуативне јединице. Говорни развитак ће бити заокружен тек онда када се и из говора, тј. из везе са другим речима издвоје, и у једну категоријално уређену целину уклопе сви елементи заменичког система. Место које неутрални чланови заменичких и граматичких структура имају у онтогенези, а посебно место које има предметно (или „треће”) глаголско лице и категоријално неутрална за-

¹⁹ Сматра се да почетну „схему објекта” дете образује врло рано, још у предговорној фази (Пијаже 1982: 16). Према учењу Л. Виготског (1996: 106—108), ти почетни „објекти” су, у ствари, „синкретичке представе”, „неуобличени и неуређени скупови”, „хрпе било каквих предмета” спојених „без довољног унутрашњег разлога”, тј. „спојених споља у дететовом утиску” и претворених у „сједињен лик” (106—107). Независно од тога каква је унутрашња природа тих првих дечијих објеката, заменица *ово* ће их увек примерено означити, јер је она неутрална на све разлике међу предметима говора, укључујући и разлику између физичког и метафизичког.

²⁰ „Избор 'објекта’” следи непосредно иза „образовања схеме 'објекта’” (Пијаже 1982: 15—16). У тој развојној етапи Пијаже не препознаје ментални зачетак категорије посесивности, на коју недвосмислено указује рано присвојно *мој*. Изражену дечију *посесивност* он је највероватније препознавао као „егоцентризам” (исп. „егоцентрична асимилација”, „чиста егоценетрична мисао”, и сл.), што је уједно и једно од најспорнијих места у његовом учењу. Почетну Пијажеову теорију о егоценетричној и аутистичној природи дечије мисли — која је касније нешто ублажена, али не и напуштена — уверљиво је оповргавао Лав Виготски (1996: 25—49).

²¹ Чини се да ова скица развоја заменичког система може представљати добру потврду уверења да „у развоју детета граматика претходи логици” (Виготски 1996: 132).

меница *ово*, недвосмислено потврђују класична учења о томе да су, по природи људског сазнања, примарни („првотни“) закључци „састављени од три члана [три *примарна елемента*] а полазе од једног средњег [тј. од једног *неуитралног* на податке из бинарне опозиције, ист. Ј. Р.]” (Аристотел: 1014б).

Београд

ЛИТЕРАТУРА

Аристотел: Aristotel, *Metafizika* (предговор Анте Пажанин, превод Томислав Ладан), Globus, Zagreb 1988.

Белић 1959: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. II, у: Изабрана дела Александра Белића, том I, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1998, 423—582.

Белић 1962: Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, књ. II св. 1, у: Изабрана дела Александра Белића, том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006, 153—325.

Бенвенист 1975: Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd.

Виготски 1996: L. S. Vigotski, *Mišljenje i govor*, Problemi opšte psihologije (tom drugi), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

ГРЈ: *Русская грамматика, том I*, Академия наук СССР — Институт русского языка, Москва 1980.

Ивић 2000: Milka Ivić, *O nekim aktuelnim problemima gramatike srpskog jezika*, Biblioteka XX vek, Beograd, 89—94.

Ивић 2008: Милка Ивић, *Како српске језичке датости еџемлификују собом појмовну категорију „биолошког времена“*, Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, Одељење језика и књижевности САНУ, Београд, 173—175.

Клајн 1985: Ivan Klajn, *O funkciji i prirodi zamenica*, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd.

Клајн 2000: Иван Клајн, *Лингвистичке студије*, Партенон, Београд, 88—105.

Милер 2005: Barbara Kunzmann-Müller, *Opis zamenica u novijoj hrvatskoj, srpskoj i makedonskoj gramatografiji*, Научна конференција на међународниот семинар на македонски јазик, литература и култура, XXXII, Скопје, 365—378.

Милићевић 1894: М. Б. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Српска краљевска академија, Београд.

Морис 1975: Čarls Moris, *Osnove teorije o znacima*, BIGZ, Beograd.

Пијаџе 1982: Žan Pijaže, *Mentalni razvoj deteta*, у: Ž. Pijaže, N. Inhelder, *Intelektualni razvoj deteta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 7—44.

Пипер 1983: Predrag Piper, *Zamenički prilozii (gramatički status i semantički tipovi)*, Novi Sad.

Пор-Ројал: *PORT-ROYAL, Opća i obrazložena gramatika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2000.

Радић 2009¹: Јованка Радић, *Метафора и метонимија у дејинственој речи*, Српски језик XIV/1—2, Београд, 347—360.

Радић 2009²: Јованка Радић, *Заменички систем и заменица себе, се*, Српски језик у употреби, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац 2009, 213—226.

Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1972.

Станојчић/Поповић 2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматишка српскога језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Стевановић 1975: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

Хумболт 1988: Vilhelm fon Humbolt, *Uvod u delo o kavi jeziku i drugi ogledi*, Književna zajednica Novog Sada — Dnevnik, Novi Sad.

Йованка Радич

ЛОГИЧКО-ГРАММАТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К СИСТЕМЕ МЕСТОИМЕНИЙ
(СТРУКТУРЫ Я/ТЫ — ОН И ОН/ОНА — ОНО)

Резюме

В статье местоименные структуры *я/ты — он* и *он/она — оно* рассматриваются в категориальном единстве и в оппозиционных структурных отношениях. Особое внимание посвящено тому, *что* связывает две эти структуры (принадлежность категории 'человеческий'), в частности вертикали, на которой элементы этих структур дифференцированы функционально или семантически. Элементы преимущественно рассматриваются как единицы, которые имеют самостоятельное значение (как направленные на определенный физический объект), и лишь спорадически как единицы речевой цепи. Исследуется природа каждого отдельного элемента и его место в этих трехчленных структурах, в соответствии с чем на одной стороне выделяется центральная значимость, а на другой — нейтральный элемент.

В статье демонстрируется, что обычное цепное представление элементов структуры *я/ты — он* соответствует только категориальному подходу, так как *я, ты, он* — единицы, относящиеся к одной категории. Прагматический подход указывает на отношения *Я — ты/он*, где *я* одновременно и центральный, и нейтральный компонент, тогда как функциональный подход указывает на структурные отношения *я/ты* (участники разговора) — *он* (лицо как предмет разговора), где *он* нейтральный, но не центральный компонент. Семантический подход демонстрирует другое отношение элементов: *я* и *он* обозначают и отдельные и неприменяемые единицы (*Я* в каждом индивидуальном сознании имеет значение *понятия о себе*, а *ОН* означает 'лицо мужского пола'), в то время как *ты* не имеет никакого заранее заданного значения, следовательно, этой единице, с такой точки зрения, принадлежит место нейтрального элемента: *я/он — ты*.

Другая местоименная структура представлена как *он/она — оно*. При ее рассмотрении подчеркивается, что это единственная местоименная структура, в которой все элементы соответствуют природе того, что они означают; и единственная структура, не имеющая центрального значимого компонента, по отношению к которому организуются все остальные элементы.

В работе анализируется и усвоение местоименных элементов в онтогенезе, на основе чего автором сделаны определенные выводы о взаимосвязи единиц всей системы местоимений и об особой роли нейтральных компонентов в развитии речи. Замечено, что роль нейтральных компонентов в развитии речи, особенно роль нейтрального местоимения *оно*, подтверждает классическое учение о том, что, согласно природе человеческого сознания, первые впечатления „состоят из трех членов”, при этом исходят из одного — нейтрального („среднего”).